

AIDA-rapport till världskongressen 2002: Den svenska modellen har blivit nordisk

av Erland Strömbäck

Erland Strömbäck
erland.strömbäck@telia.com

AIDA har inför organisationens världskongress i New York i oktober 2002 sammanställt en gemensam nordisk rapport över de olika alternativa ersättningsformerna inom personskaderätten.

Resultatet har blivit en osedvanligt innehållsrik lärobok i sådana ersättningsanordningar som på de aktuella områdena utgör alternativ till den vanliga skadeståndsrätten. Här finns en överlägset skickligt genomförd analys av likheter och skillnader i ersättningsanordningarna på den nordiska modellens område. En rik kunskapskälla har skapats för alla med intresse för jämförande studier på det moderna personskadeområdet, ett panorama över de alternativa ersättningsmekanismerna som tidigare saknats.

De ersättningsformer inom personskaderätten som skapades i Sverige med början under 1970-talet brukar benämnas ”den svenska modellen”. Det är fråga om trygghetsförsäkringen vid arbetsskada (TFA), patientförsäkringen och läkemedelsförsäkringen. Man räknar också trafikförsäkringen hit, trots att den är av en delvis annan karaktär och har sitt ursprung i en tidigare epok. De nu uppräknade ersättningsformerna kan ses som alternativa och mer rationella mekanismer för personskadeersättning än den traditionella skadeståndsrätten som bygger på uppsåt, vårdslöshet, fel eller försummelse och liknande.

Våra nordiska grannländer har genomfört liknande anordningar, och det kan vara hög tid att överblicka och summera vad som numera kanske bör kallas ”den nordiska modellen”.

Detta sker i ett paket av AIDA-rapporter¹ till organisationens världskongress i New York i oktober 2002². Innehållet är en gemensam nordisk rapport samt nationella rapporter från de fyra länderna, omfattande de ovan angivna områdena men också i viss utsträckning brottskador och miljöskador.

Syftet med den gemensamma rapporten är att beskriva karaktäristiska drag i kompensationsordningarna, som bas för och bidrag till en diskussion om existensen av en nordisk modell och dennas för- och nackdelar. På detta sätt förmodar man att andra länder kan låta sig inspireras – AIDA är en världsom-

Erland Strömbäck är f.d. vice verkställande direktör i Folksam. Han har tidigare bl.a. varit sakkunnig i justitiedepartementet samt varit sekreterare i Skadeståndskommittén och Trafikskadeutredningen.

spännande organisation.

Författare till den gemensamma rapporten är professor *Bo von Eyben*, Köpenhamns Universitet, som också skrivit den danska rapporten. Den finska har författats av professor *Mika Hemo*, Helsingfors Universitet, den norska av professor *Peter Lödrup*, Oslo Universitet, och den svenska av juristen *Mats Magnusson*, Patientskadenämnden. Till den svenska rapporten har också professor *Bill W. Dufwa*, Stockholms Universitet, och försäkringsmäklare *Eva Ulvefelt*, AON, bidragit³.

Vad som presterats är en osedvanligt innehållsrik lärobok i sådana ersättningsanordningar som på de aktuella områdena utgör alternativ till den vanliga skadeståndsrätten. Särskilt stort intresse knyter sig till von Eybens gemensamma rapport (nedan citerad von Eyben). Det är en överlägset skickligt genomförd analys av likheter och skillnader i ersättningsanordningarna på den nordiska modellens område. En rik kunskapskälla har skapats för alla med intresse för jämförande studier på det moderna personskadeområdet. von Eybens genomarbetade analys på olika ledder ger ett panorama över de alternativa ersättningsmekanismerna som tidigare saknats⁴.

Man kan i sammanhanget även konstatera att professor *Jan Hellner* i en omfattande essä hösten 2001 summerat sina tankar kring främst den svenska modellen (nedan citerad Hellner)⁵. Han har beaktat von Eybens gemensamma rapport⁶, och presenterar en rad tankar av stort intresse för den fortsatta utvecklingen av ersättningsanordningar enligt den svenska modellen, vilka på några viktiga områden förenklar för skadelidande att få ersättning enligt skadeståndsnormerna vid personskada.

Hellner har under utvecklingen av den svenska modellen varit den mest betydelsefulla förespråkaren för den förenkling och rationalitet som ligger i den nya form av skadeståndsrätt som skapats. Typiskt för hans

inställning är det omdöme om den svenska modellen som han faller: ”*Det grundläggande kriteriet för ersättning är inte längre vårdslöshet och fel, vilket sätter den skadevållandes uppträdande i förgrunden, utan omständigheter som fokuserar på vad den skadelidande rimligen behöver med hänsyn till vad som inträffat*”⁷.

Den svenska modellen växer fram

Den svenska modellens framväxt skedde med början på 1970-talet i ett växelspel mellan lagstiftaren, ett par stora försäkringsbolag⁸ och olika offentliga och privata organisationer⁹. Starka krav på rationella lösningar av olika angelägna ersättningsfrågor på personskadeområdet hade rests, inte minst från riksdagens och organisationernas sida. Endast i ringa mån förmådde lagstiftaren tillgodose dessa krav, men han kunde dock inspirera och understödja frivilliga lösningar på områden där det fanns möjligheter att etablera kollektiva försäkringsanordningar med skadeståndsrättens ersättningsnormer som bas¹⁰.

Genom att identifiera möjligheterna till sådana anordningar på varje område för sig, utan att snegla på personskadorna i allmänhet, har på ett mycket pragmatiskt sätt kunnat etableras försäkringar där man – kort sagt – gått förbi skadeståndslagens knytning till culpa (vårdslöshet, fel eller försummelse) och i stället låtit det uppkomna behovet av ersättning avgöra. De skadelidandes intressen har mötts av de potentiella skadevållarnas, som önskat göra sig av med risken att drabbas av skadeståndskrav och processer, och därmed kunnat förmås att finansiera försäkringarna. I någon utsträckning har lösningarna framtvingsats med lagstiftarens hjälp¹¹.

Den svenska grundmodellen att potentiella skadelidande och skadevållare kunnat i frivilliga avtal bestämma en rätt till ersättning på skadeståndsrättens höga nivå (full ersättning för ekonomisk och ideell skada), utan utred-

ning om culpa förekommit, tillämpades först i TFA (1972), och sedan i patientförsäkringen (1975) och läkemedelsförsäkringen (1978). Trafikförsäkringen, som redan tidigare vilade på ett strikt lagreglerat ansvar för bilisterna, rationaliserades ytterligare genom 1975 års trafikskadelag. Patientskadorna har så småningom gått från frivillighet till lagreglering genom 1996 års patientskadelag.

Enkelheten i ansvarsgrunden gör att ersättningsfrågan kan prövas summariskt och oftast utan process. Tillgängliga medel utnyttjas i största utsträckning till de skadelidandes ersättningar, inte till processkostnader.

Beträffande anordningarna gäller även att de utnyttjar försäkringens fördelar, ett typiskt element i den svenska personskaderätten. Skadekostnaderna sprids ut på ett kollektiv. Skaderegleringen kan ske centralt och med utnyttjade av gemensamma erfarenheter.

Systemets preventiva funktion

Gemensamt med svensk skadeståndsrätt har den svenska modellen två grundprinciper av stor vikt¹²:

- Skadelidandes medvållande till sin skada reducerar inte ersättningen, annat än i speciella undantagsfall (uppsåt och grov vårdslöshet)¹³. Enkelheten i hanteringen främjas, samtidigt som försäkringens kompenserande funktion sätts i centrum, möjligen på bekostnad av en tveksam prevention.
- Ersättningen beräknas netto, dvs. med avdrag för förmåner i anledning av skadan från annat håll, framför allt socialförsäkringen. Regressrätt föreligger inte i fråga om dessa förmåner, vilket – i likhet med vad som gäller skadestånden – innebär en avsevärd ekonomisk avlastning för den betalande¹⁴.

Hellner har ägnat stor uppmärksamhet åt frågan om ersättningssystemens preventiva funktion. Redan i slutet av 1960-talet uttalade han

starka tvivel på att risken att råka ut för ersättningsansvar eller att få sin ersättning reducerad på grund av medvållande kunde tänkas påverka människors beteende i någon högre grad. Andra faktorer hade större betydelse, och i vart fall saknades empiriska belegg för den preventiva effekten av skadeståndsregler¹⁵. Hellner upprepar nu sina tvivel i summeringen av sina tankar kring den svenska modellen. I avsaknad av empiriska erfarenheter menar han att antaganden om ersättningssystemens preventiva funktion bara kan vara spekulationer¹⁶.

Hellners uppfattning om preventionen har haft stor betydelse såväl för skadeståndslagstiftningen som för uppbyggnaden av försäkringarna i den svenska modellen. Också i de övriga nordiska ersättningsformerna, som utvecklats i stor överensstämmelse med den svenska modellen, har preventionsfrågorna fått en mycket underordnad roll.

Att skadeståndet, liksom ersättningarna från de särskilda anordningarna, utgör ett netto sedan andra förmåner avräknats, har antagligen starkt medverkat till möjligheterna att genomföra de särskilda lösningarna på vissa skadeområden. Kostnaderna har blivit överkomliga, eftersom en stor del av den ekonomiska förlusten kompenserats från andra källor som skadefallet aktualiserar.

Enligt von Eyben har också de låga nivåerna på skadestånden vid personskada i de nordiska länderna medverkat i att kostnaderna blivit relativt låga¹⁷. På andra håll i Europa ger förhållandena inte samma möjligheter att utveckla motsvarande system, bl.a. därför att regress kan utövas av den som stått för den avräknade förmånen. Detta är säkert en av de viktigaste förklaringarna till att t ex patient- och läkemedelsförsäkringar av nordiskt snitt hittills inte framstått som möjliga på andra håll.

Att man pragmatiskt har utnyttjat möjligheterna att ge de skadelidande bästa möjliga skydd med hänsyn till betingelserna på varje

område för sig har föranlett vissa olikheter mellan systemen inbördes, och givetvis i än högre grad i förhållande till reglerna på de skadeområden där modellen inte har kunnat genomföras. En systematisering i efterhand av likheter och olikheter på nordisk nivå är av dessa anledningar inte någon enkel uppgift, men den bemästras övertygande av von Eyben.

Man finner åtskilliga viktiga överensstämmelser i "grundstrukturen" mellan de nordiska personskadesystemen. En särskilt viktig sådan är den grundläggande ersättningen från socialförsäkring i olika former. Eftersom regress från socialförsäkringen inte finns kvar är det i realiteten socialförsäkringen som bär en mycket stor del av personskadestånderna. Skadeståndsersättningen får en mera kompletterande funktion, av betydelse särskilt när det gäller ersättning för ideell skada (sveda och värk etc.).

Anknytningen till skadeståndsrätten och dess ersättningsnormer är väsentlig. Den alternativa anordningen skall ge den skadelidande hans ersättning – han skall inte först behöva pröva skadeståndsvägen. Enhetliga lösningar föreligger däremot inte när det gäller rätten att antingen utnyttja skadeståndsvägen eller den alternativa anordningen. De finska och svenska läkemedelsförsäkringarna är exempel på system som ger valfrihet.

Om den särskilda anordningen inte ger åtminstone ungefärlig ersättning enligt skadeståndsrätten förfelar den sitt syfte att eliminera behovet av skadestånd. Det finns dock vissa undantag¹⁸. Exempelvis bygger den norska trygghetsförsäkringen i viss utsträckning på en standardisering av ersättningen som inte överensstämmer med skadeståndsrättens normer. Det kan därför uppstå situationer där den skadelidande bör få åberopa dessa normer för sin ersättning.

Vidare har i Sverige TFA under några år av ekonomiska skäl ansett sig böra kräva bevisat vållande på arbetsgivarens sida för rätt till full

ersättning för inkomstförlust. Tråkigt nog har i rapporten (antagligen av tidsskäl) inte redovisats att denna något förhastade inskränkning i försäkringens grundprincip till större delen tagits bort från den 1 maj 2001¹⁹. Den svenska trygghetsförsäkringen, som är den egentliga "urmodellen" för hela utvecklingen, framstår därigenom i det internationella perspektivet orättvist som en något inkonsekvent företeelse.

I viss utsträckning kan det förekomma överlappning mellan olika anordningar. Som exempel nämner von Eyben att trafikförsäkring och arbetsskadeförsäkring kan överlappa varandra, liksom i viss mån trafikförsäkringen och trygghetsförsäkringen²⁰.

von Eyben belyser också procedurfrågorna, särskilt frågan om den skadelidande har möjlighet att få sin sak domstolsprövad. Mönstret är inte enhetligt eftersom vissa system inte tillåter sådan prövning. I stället tillhandahålls prövning genom olika nämnder. Det är en känslig fråga om domstolarna skall kunna utnyttjas, eftersom domstolsprövning skulle kunna spoliera en del av enkelheten och snabbheten i ersättningsanordningarna. Å andra sidan föreligger här en punkt där det är lätt att aspekter av rättssäkerhet tränger fram och hotar de förenklade systemens fördelar för de skadelidande.

Uppslag till studier

von Eybens rapport ger en mängd ledtrådar till intressanta ämnen för fördjupade studier. Ett intressant problem, som von Eyben menar tonats ner eller ignorerats, är just systemens inverkan på preventionen. Att ersättningsanordningarna nu är i full verksamhet hindrar inte förnyade funderingar i denna del, särskilt om modellen nu presenteras på en världskongress.

En enkel formulering av frågeställningen: Kan det tänkas att slarv har utbredd sig inom t.ex. sjukvården därför att personalen vet att

det finns försäkring som täcker behandlings-skadorna? Som Hellner påpekat vet man mycket lite därom, i avsaknad av undersökningar. Man har med Hellners argument anledning att vara skeptisk mot alltför starkt inflytande av preventionssynpunkter som lätt bygger mer på känslor än på verklighet.

Men likväl kan man anta att preventionsfrågan dyker upp med stor kraft i sammanhang där den nordiska modellen står i rampljuset. På den europeiska arenan har detta visat sig vara fallet. Europeiseringen pågår för fullt också inom skadeståndsrätten, och våra egna invanda föreställningar har ställts under diskussion vid harmoniseringsarbetet inom EU. Det kan vara stor anledning att uppmärksamma vad vår svenska försäkringsrättsprofessor Bill W Dufwa, som deltar i detta arbete, sagt på tal om preventionen: ”I det fortsatta samarbetet med andra europeiska länder kommer den svenska modellen i flera hänseenden att på ett ibland skarpt sätt avvika från vad som gäller utanför Skandinavien. Hit hör utan tvekan den svenska inställningen till prevention. I många länder förstår man den över huvud inte”²¹.

Frågan om regressrätt

För svensk del bör man dock i diskussionen kring preventionen observera det betänkande ”Samordning och regress” (SOU 2002:1) som Personskadekommittén lagt fram i början av 2002 och som i hög grad rör frågan om ökade preventiva inslag i personskaderätten. (Se Anders Knutssons artikel artikel på s. 97 i detta nr av NFT). En central fråga för denna kommitté har varit om den som har utgett ersättning för personskada skall ha regressrätt mot den som har vållat skadan. En sådan regressrätt skulle öka det preventiva inslaget i personskaderätten och kunna bli ett grundskott mot den svenska modellen, särskilt om socialförsäkringen skulle av skadevällare kunna återkräva utgivna förmåner. Emeller-

tid slår kommittén efter sina överväganden vakt om den bestående ordningen. Man är tveksam till den preventiva effekten av en regressrätt, även om den inte helt kan uteslutas²². Kommittén böjer sig i sin klokhet inte för påfundet att vi måste anpassa oss till diffusa preventionsföreställningar på europeisk nivå, och därmed ser den svenska modellen ut att klara sig.

Det skulle överraska mycket om regeringen, efter remissbehandlingen av förslaget, kommer till annat resultat. Det bör också vara ganska lätt att på europeisk nivå försvara den nordiska modellen, som fungerat i decennier utan att preventionen ser ut att ha blivit lidande.

Noter

- ¹ AIDA = Association International de Droit des Assurances, eller International Association for Insurance Law.
- ² Alternative Compensation Mechanism for Damages. The Nordic Countries Denmark, Finland, Norway and Sweden. Common Report and National Reports, XIth World Congress New York 22-25. October 2002. Rekvideras från Det Danske Selskab for Forsikringsret, Esplanaden 34, 1263 Köpenhamn K. E-mailadress: aida.dk@psglaw.dk
- ³ Dufwa är tillsammans med professor Hubert Bocken generalrapportör vid kongressen i ämnet ”Alternative Compensation Mechanisms for Damages”.
- ⁴ Den mest omfattande dokumentationen har hittills varit Compensation for Personal Injuries in Sweden and Other Countries, Carl Oldertz and Eva Tidefelt (eds.), Stockholm (1988).
- ⁵ Jan Hellner: Compensation for Personal Injuries in Sweden – A Reconsidered View. Scandinavian Studies in Law Volume 41 (2001) s. 249 f.
- ⁶ Också denna har med titeln ”Alternative Compensation Systems” publicerats i Scandinavian Studies in Law Volume 41, s. 193 f.

- ⁷ Hellner s. 270, närmast på tal om patientförsäkringen och läkemedelsförsäkringen.
- ⁸ Skandia och Folksam. Skandias jurist Carl Oldertz är den svenska modellens främsta upphovsman. Jfr Hellner s. 266.
- ⁹ En skildring finns i Edvard Nilsson-Ulf Nordenson-Carl Oldertz-Erland Strömbäck: Personskaderättens utveckling – ersättning på grund av individuell skadeståndsrätt eller kollektiv försäkring, i Vänbok till Carl Edvard Sturkell (1996) s. 1, samt NFT 1996 s. 221 f. (cit. Nilsson m fl).
- ¹⁰ Prop. 1972:5 s. 154 f.
- ¹¹ Se t ex Nilsson m fl s. 239 ang. läkemedelsförsäkringen.
- ¹² Se spec. Hellner s. 267 f.
- ¹³ Variationer finns systemen emellan. T ex kan trafikskadeersättning jämkas också vid rattfylleri i förening med rattfylleri eller grovt rattfylleri.
- ¹⁴ Hellner s. 267 f, von Eyben s. 52 f.
- ¹⁵ Hellner: Skadeståndsrättens reformering, SvJT 1967 s. 673 f.
- ¹⁶ Hellner s. 272 f.
- ¹⁷ von Eyben s. 12 f.
- ¹⁸ von Eyben s. 54.
- ¹⁹ Se Strömbäck i NFT 2001 s. 255 f.
- ²⁰ von Eyben s. 58.
- ²¹ Festskrift till Ulf K. Nordenson (1999) s. 95. Dufwa säger också: ”Att pengar utbetalas till den skadelidande är viktigt, men även preventionen har en roll att spela. I det moderna samhället har de skadeståndsrättsliga reglerna den viktiga funktionen att fastställa gränserna för handlingsfriheten och att klarlägga spelreglerna. Ungefär så uppfattas också skadeståndsrätten i de flesta europeiska länder” (a.a. s. 94).
- ²² SOU 2002:1 s. 157. Kommitténs majoritet föreslår att arbetsgivare får rätt till skadestånd för utgiven sjuklön, något som inte har med preventionsfrågan att göra.